

PÄKARAUAKANDLE MÄNGUTRADITSIOON VAJAB ELUSTAMIST

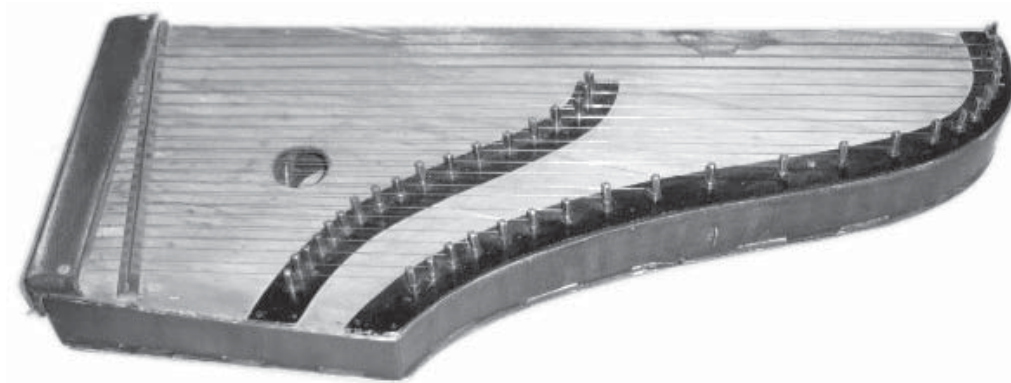
IGOR TÖNURIST

Niisugust kannelt ja ka mängutehnikat ei esine ühelgi kandleid mängival rahval Soomest Leeduni, seega on ta ainult eesti kandlemängukultuuris kujunenud eripärane nähtus. See on nn topeltkeeltega (küla)-kannel, millel mängimiseks kasutatakse küll üldtuntud katmistehnika võtteid, kuid viisi mängitakse erilise rõngakujulise „päkara“ abil.

Eesti uuemate, XIX sajandi teisel poolel või XX sajandi algupoolel väljakujunenud nn tsitri tüüpi külakannelde erinevate vormide seas torkab silma üks kandletüüp, millel kõik viisikeeled on dubleeritud poole võrra lühemate, oktaavi häälestatud lisakeeltega (st iga noodi

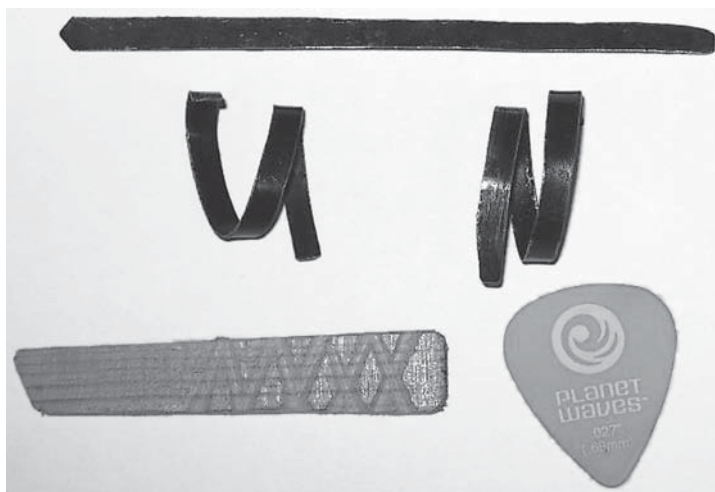
jaoks on kaks pillikeelt). Rahvas kutsub sellist pilli ka „topeltkeeltega kandleks“. Tänapäeval on seda tüüpi vanu pille veel mõnevõrra liikvel, kuid tavaliselt ei osata nendel enam mängida. Iga kanneldaja, kes on proovinud seda tüüpi pilli sõrmitseda, on kiiresti veendunud, et vaid sõrmedega mängimiseks see kannel ei sobi – pill ei kõla hästi, sest sõrmega topeltkeelte näppimine ei taha eriti õnnestuda, kuna sõrm ei haara korraga kahte pillikeelt, peale selle on keelte pinged niivõrd suur, et sõrmeotsad on üsna pea villis, jne. Hea, kui bassikeeli on vaid kolm, siis häälestatakse nad I, V, IV astmesse (T, D, S). Aga kui bassikeeli on rohkem? Kuidas neid häälesta ja ka mängida?

Päkarauakannel. Meister Elmar Luhats.

Ivan Popkoeskilhi foto

Kandlemängus kasutusel olnud näppevahendid. Keskel on näha mängurõngad ehk „mängimise sõrmused“.

Näib, et sellised kanded olid eriti levinud ja osalt on veel tänini kasutusel eeskätt Lõuna-Eestis, Võrumaal ja Tartumaal. Sealt on nad hiljem mingil määral levinud Eestis ka mujale, sh setude juurde. Ümberasujate vahendusel levis selline kandletüüp ka Peipsi järve taha, samuti muutus ka Petseri ümbruse vene külades ja mujalgi Pihkvamaal mõnevõrra venelaste muusikariistaks. Seal nimetatakse seda pilli *gusli*ks.

Niisugune kandletüüp on üle saja aasta tagasi lõplikult välja kujunenud ilmselt Lõuna-Eesti ida- ja kagupoolsetes maakondades. Esimesed dokumenteeritud andmed selliste topeltkeeltega kannelde kohta koos ülesmärgitud häälestusega pärinevad XX sajandi algusest, kui vene rahvapilliuurija Nikolai Privalov kirjeldas tol ajal Peterburis elanud Võrumaalt ja Tartumaalt pärit eesti kandlemeeste pille. Mõned nende kanded on Peterburi muuseumides tänini alles, mis tõendab, et vastav kandletüüp oli tol ajal juba lõplikult välja kujunenud.

Kuna kogu kandlekultuuri levikualal Soomest Leeduni ja Loode-Venemaani leidub nii vanemaid, ühest puust õõnestatud kandleid, kui ka uuemaid, reeglina ühekordsete keeltega pillitüüpe, on tõenäoline, et topeltkeeltega kand-

le väljakujunemisel võidi võtta eeskujuna ka muudest pillidest.

Eelkõige isegi klaverist, millel on ju lausa mitmekordselt dubleeritud keeled. Ja on ka teada, et mõned kandlemeistrid on töötanud näiteks Peterburi ja Tartu klaverivabrikus.

Teiseks ja vististi peamiseks eeskujuks olid mitmesugused eritüübilised saksa ja ameerika-saksa päritolu tsitrid, mis hakkasid XIX sajandi lõpul Eestis ja naabermaadeski ostupillidena laialt levima. Mitmesuguseid tsitreid müüdi näiteks Türi tegutsenud Avelinius Tõnissoni muusikaäri kaudu. Sealt said muuseas alguse tänapäevalgi tuntud nn Wanemuise kanded, millega tegeles tema pillimeistrist vend Ustus Toomend (Tõnisson).

Et mõista topeltkeeltega kandle tekkimise tagapõhja, tuleb neid tsitreid natuke iseloomustada. Tsitriteks nimetatud keelpillid jagunevad kahte põhirühma – **näppelauaga** ja seega lühendatavate viisikeeltega tsitter ja **ilma näppelauata**, nn vabade keeltega „tsitrid“.

Saksa rahvapärasele tsitrile on iseloomulik mõne ühepikkuse viisikeelega (1–5) näppelaud (nagu kitarril jt), millel mängitakse vasaku käega keeli lühendades, nagu näiteks kitarril (mängu-

tehnika on muidugi teistsugune), keeled pannakse helisema paremas käes oleva lipitsa või rõngaga. Saadet nopitakse eriliste saatekeelte hulgast, neid võib olla kuni 30. Eritüübilisi näppelauaga rahvapäraseid tsitreid esineb Euroopas laial alal Skandinaaviast Sloveenia ja Belgiani. Eestis ja Lätis olid omal ajal tuntud eeskätt tsitri uuemad saksa variandid. Need näppelauaga tsitritüübid ei muutunud aga Eestis rahvapäraseks (ilmselt oli oma kohalik kannel hingelähedasem). Kuid meie jaoks on nende puhul tähtis üks detail – lühendatavaid viisikeeli pandi nendel helisema parema käe pöidlas oleva **erilise rõngaga**, mille väljaulatuva otsaga tõmmati pillikeelt. Rõngas võis olla metallist või luust.

Teine pillitüüp, tavaliselt samuti tsitriks nimetatud, meenutab üldjoontes meie tuntud kannelt (mis tekitabki segadust pillide eristamisel). Selle põhitunnus on laudadest kokkuliimitud madal trapetsikujuline kõlakast (selle lühem pikikülge võib olla ka veidi volujuone-line). Näppelaud puudub! Osa madalamaid keeli, sh ka bassikeeled, on ühepikkused ning seejärel hakkavad viisikeeled lühenema (seetõttu on trapetsikujulisel korpusel spetsiifilised, alati äratuntavad proportsioonid). Iga pillikeel annab nagu meie kannedelgi vaid ühe tooni. Just neid viisikeeli hakataksegi tasapisi dubleerima paralleelse keelega, mis on sama pikk või natuke lühem, kuid mitte kunagi poole võrra lühem nagu eesti kannedel! Üksikute bassikeelte asemele hakatakse seadma valmis saateakorde ehk rahvapäraselt duure ja nii tekivad nn kitarrsitrid.

Neid enamasti vabrikutootena levi-vaid pille (laskumata praegu üksikasjadesse) on näiteks XIX ja XX sajandi vahetusel ilmunud Avelinius Tõnissoni kaupluse reklaamitrukisega „Muusika-riistade hinnakiri“ nimetatud „rahvatsitriteks“, „akord-tsitriteks“ (*akord-*

zither), „kitarr-tsitriteks“ (*gitarr-zither*), „krooni-kanneldeks“ (korpusel oli krooni kujutisega kleebis), „tuleviku-kanneldeks“ ja „kontsert-harfiks“ (*konzert-harfe*). Hiljem lisandub neile veel suurem nn Wanemuise kannel, kusjuures pea-aegu kõik nimetatud pillid esindavad vaid ühte (!) põhilist pillitüüpi (valmis saateduuridega). Erinev on vaid eriliste nuppude-klahvidega varustatud nn akordtsitter, millel teatud klahvile vajutades saab ka vastava akordi kätte.

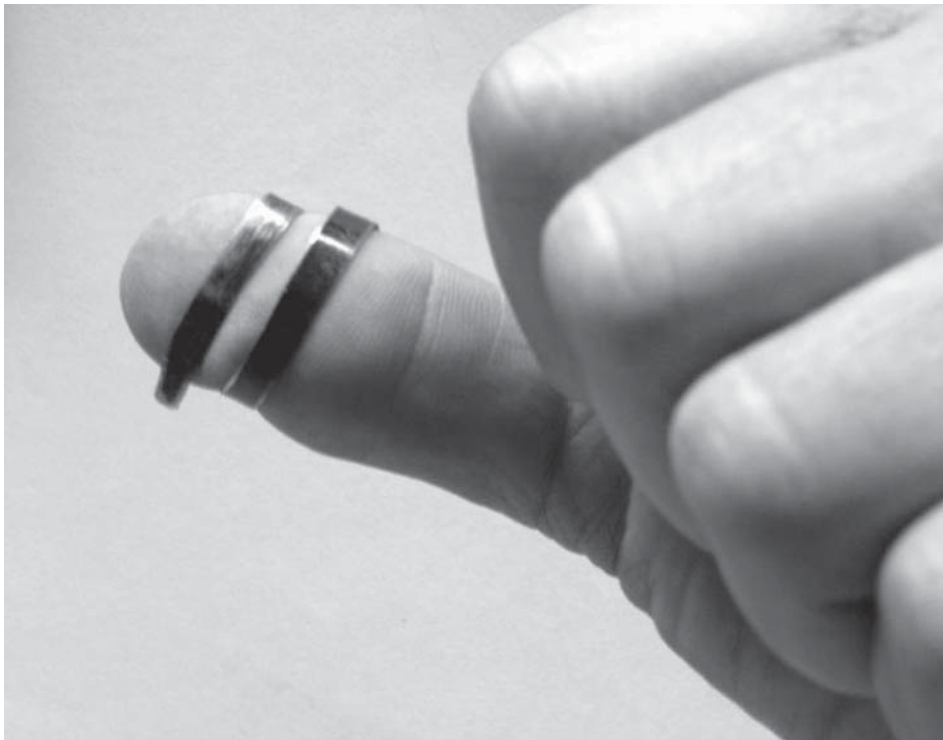
Rahva seas on selliseid pille nimetatud, suuremat vahet tegemata, vahel „tsitterkandleks“ (!) või tavaliselt lihtsalt „kandleks“.

Eelnimetatud tsitrite, v.a klahvidega akordtsitri üheks erijooneks oli see, et neid soovitati mängida küljelt, st laiema otsa poolt (mitte pikikülje poolt, nagu kandel mängitakse), st keeled olid mängija suhtes perpendikulaarsed. Mõlema käe pöidla otsas olid aga **spiraalsed rõngad**, mille otstega libistati üle kahekordsete keelte, neid helisema pannes. Mainitud Tõnissoni hinnakiri nimetab neid „mängimise rõngasteks“, mis tehti „celluloidist, terasest ehk uuest hõbedast“, samuti „kilpkonna luust“.

Lugude mängimist hõlbustati nendel pillidel veel eriliste paberist „punktnootidega“, mis asetati keelte alla.

Tavalise kandlega harjunud eestlased üritasid algul nii ka mängida, kuid kiireks mänguks oli niisugune asend üsna ebamugav (eriti veel kui pillil olid samal tasandil ka pooltooni keeled peal, st pill oli kromaatiline). Tulemuseks oli, et uudne „tsitterkannel“ pöörati harjumuspärasemasse asendisse ja mängiti nagu tavalist kannelt. Sama tehti akordtsitrite puhul ka klahvidega, võttes klahvid maha ja muutes instrumendi puhtalt viisipilliks (selliseid „kandleid“ on Eesti muuseumides päris palju).

Olemasolevate andmete põhjal ei saa praegu täpselt öelda, kellel Võru või Tartumaa pillimeistritest tuli XIX

Mängusõrmuse abiks võtmisega pandi kandlemängus aktiivselt osalema vasaku käe põial, siit ka rahvapärane nimetus „päkaraud“.

sajandi lõpukümnenditel idee konstrueerida nimetatud keelpillide ajendil uus kannel, täpsemalt suhtes $1:1/2$ topeltkeeltega kannel (harva on tehtud isegi ka kolmekordsete keeltega kandleid). Selle kandle üheks iseloomulikuks tunnuseks on pilli kõlakaanel, pikemaid keeli poolitaval joonel, asuv kandlepulkade – virblite – teine rida, mille külge kinnitatakse oktavi võrra kõrgemaks häälestatud lühemad keeled. Niisugust iseärasust vabriku tsitritel polnud. See oli ilmselt kohalike pillimeistrite leiutus, mis andis kandlekõlale erilise teravama värvingu. Tõsi küll, vähemal määral ringles ka peaaegu ühepikkuste keeltega (nagu kirjeldatud tsitritelgi) topeltkeeltega kandleid (kaks rida virbleid asus kandle kõlakorpuse kaarjalt viltusel serval), kuid niisuguseid pille oli kasutusel palju vähem. Ka sellise pilli

kõlavärv on veidi pehmem, oktavisse häälestatud eri pikkusega keeled annavad aga mõneti teravama kõla, mida väärtustati tantsumuusika tegemisel.

Topeltkeeltega kannelde puhul eelistati katmistehnikas mängu, mida on rahvapäraselt nimetatud ka „siblimistehnikaks“. Samas tehnikas mängiti ka ühekordsete keeltega kanneldel, enne kui mindi üle puhtalt noppimistehnikas sõrmedega mängimisele (nn sõrmekeannel). Vahel on seda kirjanduses nimetatud ka harfipäraseks mänguks.

Üldjoontes seisnes katmistehnika selles, et lühemate keeltega mängija poole asetseval kandlel summutati vasaku käe sõrmedega akordiks mittevajalikke keeli, tõmmates seejuures paremas käes oleva pulgaga üle vabade keelte. Viisimängu võis veel täiendada, mängides vasaku käe sõrmega läbivaid noote

(„mulistades“, nagu öeldi) või tippides paremas käes oleva pulgaga meloodia kõrgemaid lisanootte, haarates sama pulgaga aeg-ajalt ka bassikeeli (kui neid üldse oli). Kõrgemaid noote võis mängida ka vasaku käe pöidlaga, kuid need keeled ei kõlanud sama tugevalt, kui pulgaga haaratult.

Nüansse võis olla teisigi, kuid põhimõte jäi samaks.

Samal põhimõttel mängiti uuemat kannelt Soome keskosas Saarijärvel (kirjanduses tuntud kui „Saarijärve stiil“), kuid soome kanded olid ühekordsete viisikeeltega, eripäraks oli ka kolme bassikeele erakordselt lai paiknevus.

Pulgaga või luutükiga on varem katmistehnikas mängitud Lätis ja Leedus väheste keeltega väikekannedel ning Loode-Venemaal *gusli*’del; üksikuid andmeid on Eestistki (muuseas, setu nn labaga kannedel nii ainult mängitigi), nii et põhimõtteliselt polnud see tehnika eesti külakanneldajatele võõras (ehk siit ka väljend „kannelt lööma“?). Seda hakati Eestis edasi arendama vaid vastavalt uute kandletüüpide omaksvõtule.

Teiseks oluliseks uuenduseks, mis on iseloomulik vaadeldavale kandlele, oli tsitrimängust tuttav „mängimise sõrmuse“ kasutuselevõtt. Tähtis on siinkohal toonitada selle lisaseadeldise uudsus katmistehnika puhul, sest sellega pandi mängus aktiivselt osalema vasak pöial, mida seni kasutati vähe, juhuslikult või asendati hoopis paremas käes oleva pulgaga. Kokku võttes muutus kandle kõla ühtlasemaks ja tugevamaks. Jälle on meil tegemist eesti külapillimeistrite poolt võõraste eeskujude loova kasutamise, mille tulemusena sündis lokaalne kandlemuusika stiil!

Tõele au andes peab mainima, et mängusõrmust (seda terminit on muide kasutanud eesti teenekas rahvapilliõpetaja Eik Toivi) üritati umbes samal ajal ehk XX sajandi algul juurutada tsitrite eeskujul ka Leedus, kus tegeldi oma

kankles’e edasiarendamisega. Paraku ei läinud mängurõngaga mängutehnika käibe (seda kasutati küll tsitrimängu puhul, eriti harrastasid seda kohalikud juudid).

Et selgemalt eristada seda topeltkeeltega varustatud ja mängurõngaga katmistehnikas mängitavat Lõuna-Eesti kannelt teistest eesti kanneldest võiks kasutusele võtta koguni uue termini – „**päkarauakannel**“, mis tugineb mängurõnga rahvapärasele nimetusele „**päkaraud**“ (päck = pöial).

XX sajandi jooksul on päkarauakandleid siiski üha vähemaks jäänud, sest osalt on see mängutehnika (nagu kogu katmistehnika) teatud mõttes muusikaliselt piiratud võimalustega, osalt on pehmekõllalisemat, sõrmedega mängimist hakatud ilusamaks pidama; kõrvale on aegade jooksul tulnud noppimistehnikas mäng, millel rohkem väljendusvõimalusi, jne. Valjuhäälna päkarauakannel on kunagi olnud soositud simmanipill, kuid simmanite pidaminegi on ära jäänud ja lõõtspill on osutunud simmanitel tõsiseks konkurendiks.

Üheks viimaseks päkarauakandle tuntumaks mängijaks oli Lõuna-Tartumaal Ahunapalu külas elanud **Aksel Tähnas** (1911 – 1997). 1950. – 1970-ndail aastail tegeles aga päkarauakandlega üsna aktiivselt Tartus elanud Räpina juurtega mitmekülgne rahvapillimees ja pillimeister **Elmar Luhats** (1908 – 1991). Luhats tegutses omal ajal tulemusrikkalt Tartu Ülikooli Rahvakunstiansambli rahvapilliorkestris, kus ta täiustas mitmeid pille. Temalt õppis seda tüüpi kandle käsitsemist poeg **Toivo Luhats** (sünd. 1938), kes on seda pilli Tallinnas tänini lastele edukalt õpetanud. Seda on ta teinud omaaegses Tallinna Pioneeride- ja Koolinoorte Palees, mis nüüd tuntud Noorte Huvikeskus „Kullo“ nime all. Toivo Luhatsi õpilastest viivad päkarauakandle traditsiooni edasi sellised tuntud rahvapillimehed

Nadežda Rumjantseva fotod

Toivo Luhats pakkaraukanelt mängimas.

nagu isa ja poeg **Andres** ja **Mart Abro**, **Enrik Visla**, **Jaagup Kippar**, **Toomas Luhats**, samuti **Tarmo Kivisilla** ja **Margus Veenre**.

Kui Eesti Folkloori Seltsis tekkis idee kutsuda mänguõpiku avaldamise kaudu ellu pakkaraakandlil mängimine, anda sellega ka uus elu kolikambrites tolmuvatele topeltkeeltega kanneldele, millega ei osata tänapäeval palju midagi ette võtta, siis oli kogemustega kandleõpetaja Toivo Luhats just see mees, kelle poole otsustati vastava mänguõpetuse tegemise palvega pöörduda. Toivo Luhatsi puhul on tegemist mitmendat põlve Räpina kandi muusikatradiitsiooni jätkava rahvapillimehega.

Toetudes oma kogemustele ja õppematerjalile, koostaski Toivo Luhats „**Pakkaraakandle mänguõpetuse**“ käsikirja. Rahvapilliuurijana täiendas seda õpi-

kut ajaloolise sissejuhatava osaga käesoleva artikli autor, juhtumisi ka ise kandlemängija. Selle materjali põhjal valmiski käesolev ülevaatelugu Lõuna-Eesti pakkaraakandlest ja talle omasest erilisest mängutehnikast. Õpik peaks ilmuma tuleval kevadel.